

Doi: 10.56737/2953-7843-2024.07-126

ԶՈՒԼԻԵՏՏԱ ԷՅՆԱԹՅԱՆ
Ֆիզմաթ գիտ. թեկնածու, ՄՄ

ԳԵՌՈՐԳ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ «ՎԱՍՆ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԼՐՄԱՆՅ ԿԱՆԽԵԼՈՅ ԵՒ ԱՆԱԳԱՆԵԼՈՅ ԶԱՏԿԻ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

Մեծ Հայքի Եկեղյաց գավառը՝ Երզնկա քաղաքով, մոնղոլների տիրապետության տակ էր անցել դեռևս ԺԳ. դ. կեսից: Հաճախակի արշավանքների, կողոպուտի եւ ավերածության ենթարկվելով հանդերձ, ԺԳ.–ԺԴ. դդ. ընթացքում Երզնկան իր բնական եւ աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ դարձել էր առևտրական կենտրոն:

«Գտնվելով Արեւելքը Արեւմտյան Եւրոպայի երկրների եւ Ռուսաստանի հարավային շրջանների հետ կապող կարեւորագույն երկու ուղիների վրա,– գրում է ակադեմիկոս Լ. Խաչիկյանը,– նա մասնակցում էր միջազգային առևտրին... Երզնկայի առևտրականները սերտ կապերի մեջ էին Կիլիկյան նավահանգիստների, Տրապիզոնի, Ղրիմի, ինչպես եւ Իրանի ու Հայաստանի վաճառաշահ քաղաքների... հետ...: Պարբերաբար կրկնվող կործանարար եկրաշարժերն ու բազմաթիվ արշավանքներն ու ասպատակությունները, որին ենթարկվել է Երզնկան ԺԳ.–ԺԴ. դդ., հասցրել են նրան ծանր վերքեր, սակայն ժամանակավորապես են միայն խանգարել քաղաքի նորմալ կյանքը: Քաղաքը... ողջ միջնադարի ընթացքում շարունակել է խաղալ կարեւոր դեր Փոքր Ասիայի տնտեսական ու կուլտուրական կյանքում»²:

Երզնկան նաեւ ուսումնական-կրթական կենտրոն էր, «Երզնկան, որ վանքերով շրջապատուած ԺԴ.–ԺԴ. դդ. փայլուն անուն մը ունէր, Հայաստանի

¹* Ստացվել է՝ 11.06.2024, գրախոսվել է՝ 10.07.2024: Էլ. հասցե՝ j.eynatyan@matenadaran.am:

² Լ. ԽԱՉԻԿՅԱՆ, 1280 թ. Երզնկայում կազմակերպված «Նղբալրությունը», Տեղեկագիր, 1951, №12, էջ 74:

տանի մէջ ճեմարան մը կներկայացնէր, կարծես ճիգ մը ունէր մրցելու Կիլիկիոյ հետ, որ ուսումնական վարդապետներուն կենդրոնավայրն էր»³, – գրում է Մ. Պոտուրյանը:

Երզնկայի հռչակված ուսումնական հաստատութիւններում սովորելու էին գալիս ոչ միայն Եկեղյաց գավառի, այլեւ համայն Հայաստանի եւ Կիլիկիայի զանազան քաղաքների ուսումնականներ: ԺԴ.–ԺԵ. դդ. ընթացքում այդ դպրոցներից առավել աչքի էին ընկնում Ավագ եւ Կապուսի վանքերի դպրոցները, որոնք կոչվում էին «դասատուն վարդապետաց» կամ «լսարան», իսկ երբեմն նաեւ «համալսարան»⁴:

ԺԴ. դարավերջերին Ավագ վանքի առաջնորդն էր Հովհան Որոտնեցու աշակերտ, Գրիգոր Տաթեւացու երեք ընկեր, «տիեզերահռչակ մեծ րաբունապետ», «քաջ հռետոր» Գեւորգ Երզնկացին (մահ. 1416 թ.)⁵: Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 2001 ձեռագրում պահպանվել է նրա՝ Զատիկին նվիրված աշխատութիւնը, որտեղ մանրամասն նկարագրված են Արեգակի եւ Լուսնի տարեկան շարժումները:

Հայտնի է, որ Զատիկի հաշվարկն աղերսվում է գարնանային օրահավասարին հաջորդող լիալուսնի հաջորդ կիրակի օրվան: Այդ մեծ տոնը ճշգրիտ հաշվարկելու համար հեղինակը մանրամասն ներկայացնում է լուսատուների շարժումները. «Նախ պարտ է գարնանամուտ լինել եւ ապա լրումն Զատիկի: Զի տարւոյն մուտն գարունն է եւ աշխարհիս լիութեան ժամանակ երթիցուք մտաւք յարն, յորում եղեն լուսաւորքն, որ է քսանն մարտի ամսոյ, յորում աւուր սկսան զընթաց տարւոյ»⁶: Գեւորգ Երզնկացին մանրամասն պատմում է Լուսնի 354-օրյա եւ Արեգակի 365-օրյա տարեկան շարժումների, եւ դրանցով պայմանավորված Զատիկի ուշ կամ շուտ տոնելու հանգամանքը:

Ստորեւ նարկայացնում ենք Գեւորգ Երզնկացու նշված երկի անտիպ բնագիրն ըստ ՄՄ 2001 ձեռագրի:

³ Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ, Կոստանդին Երզնկացի ԺԴ. դարու բանաստեղծ եւ իւր քերթուածները, Վենետիկ, 1905, էջ 10:

⁴ Ս. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ, Ուրվագծեր հայ դպրոցի եւ մանկավարժութեան պատմութեան, Երեւան, 1958, էջ 292:

⁵ Նրա աշակերտներից հիշատակելի է Հակոբ Ղրիմեցին. տե՛ս Լ. Խաչիկյան, ԺԵ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, հտ. 1, Երեւան, 1955, էջ 685:

⁶ ՄՄ, ձեռ. 2001, թ. 141ա:

**/140ա/ Գեորգեայ վարդապետի ասացեալ վասն տէրունական
լրմանց կանխելոյ եւ անագանելոյ Զատիկի**

Դիցոմ սուղ ինչ եւ վասն տէրունական լրմանցս յետ եւ յառաջ խաղալոյ, զի թէպէտ իմաստնոցն յայտնի է, այլ բազում անգամ յաղագս անպատրաստութենէ ընդ անծանաթս առնուն զհաշիւ: Արդ բուն եւ ստոյգ պատճառ լրման գատկին կանուխ եւ անագան լինելոյն այն է, զոր ասացեալ է քաջ հռետորացն:

Այսինքն զի կատարէ Արեգակն յաւուրս ՅԿԵ. (365), իսկ Լուսինն ՅԾԴ. (354)՝ ԺԱ. (11) ասւր պակաս, քան զԱրեգակն: Զի յամենայն ամսոյ կէս ասւր թողու Լուսինն ի ԺԲ. (12) ամիսն Զ. (6) ասւր եւ Ե. (5) ասւր Աւելեացն, որ ամի ամի բարդի ի վերայ Լուսինն եւ կոչի վերադիր եւ ըստ յաւելածութեան ի մերս մղէ զգատիկն: Մինչեւ յերեք ամն լինի ԼԳ. (33) ասւր, յորում ամի ԺԳ. (13) Լուսին լինի /140բ/ եւ կարի անագան Զատիկ: Իսկ ի հետագայ տարին Գ. (3) լինի վերադիրն եւ լինի կանուխ Զատիկ:

Եւ իմաստի՛ր այսպէս. Զոր արինակ թագաւոր երկու սպասաւոր կարգէ, հաց եւ գինի պատրաստել ի պէտսն: Եւ որոյ հաց կրելն է գործ անփոփոխ ի չորս արն կատարէ զերթն եւ զդարձն:

Իսկ գինի երբեք ի Դ. (4) եւ զի ի հինգ եւս եւ ի Զ. (6) կամեցեալ թագաւորն խրախնանութիւն առնել առաքէ զնոսա բերել հաց եւ գինի եւ թէ զուգաշափ դիպիցի երկուցն ճանապարհն, գրէ, թէ առաքեալք ի չորեքշաբաթոջ դարձան ի շաբաթու եւ իսկոյն ընդագանալ կիրակէին առնի խրախնանութիւն:

Իսկ եթէ գինին յամեաց, հարկ է մնալ մինչեւ եկեսցէ ի հինգերորդ կամ ի վեցերորդ արն անագան կամ եւս անագան:

Ի վերայ այսորիկ եւ կիրակէի եւս հարկ է մնալ խրախնա/141ա/նութեան: Այդ թագաւորն Աստուած եւ արքունիք աստի ընթանան գարնանամուտն խրախնանութիւն սուրբ Զատիկն եւ սպասաւորքն Արեգակն եւ Լուսինն, հացակիրն Արեգակն, որ անփոխ ի Դ. (4) յեղանակն զտարին կատարէ:

Իսկ Լուսինն հաւասար վասն ԺԱ. (11) ատուրցն թողոյ առնէ զտարին ասարտս ՅԾԴ. (354), ՅԾԴ. (354) եւ կանուխ Զատիկ իսկ ի ժողովել երից ամաց վերադրացն, որ լինի ԼԳ. (33) եւ ամիս մի յաւելու ի տարի Լուսին:

Եւ վասն ԳԺ. (3) Լուսնով կատարելոյ զտարին յաւուրս ՅԶԴ. (384) առնէ անագան Զատիկ: Եւ զի նախ պարտ է գարնանամուտ լինել եւ ապա լրումն Զատիկի, զի տարւոյն մուտն գարունն է, եւ աշխարհիս լինելութեան ժամանակ երթիցոմ մտաւ յարն յորում եղեն լուսաւորքն, որ է քսանն Մարտի ամսոյ յորում ատուր սկսան զընթացս տարւոյ:

Արդ, ե՛կ դու ինձ աստսնաւ ըստ առաջին պայմանին նկարեա՛ զՄարտի/141բ/ Ի.(20)-նն սկիզբն ընթացից Արեգական եւ Լուսինն աւուր առաջին: Որ թէպէտ ի միում աւուր սկսան, այլ վասն կէս կէս աւուրցն թողլոյ ամսոյ ամսոյ, ԺԱ. (11) աւուրք յառաջ կատարէ Լուսինն գտարին ԺԲ. (12) լրմամբ:

Սկսեալ ընդ Արեգականն ի Ի. (20) մարտի եւ գառաջին լրումն առնէ ի Դ. (4) ապրիլի եւ յառաջ ընթանալով կատարէ գտարին շրջապատեալ հասեալ յԸ. (8) Մարտի եւ առեալ ծնունդ ի նոյն յութն մարտի սկսանի նոր տարի յառաջ քան զԱրեգական:

Գայ եւ Արեգակն զկնի նորա եւ կատարէ գտարին ի ԺԹ. (19) Մարտի եւ սկսանի ի քսանն նոր տարի Լուսինն, զի կանուխ սկսաւ, լինի յայնմ աւուր մեռասանաւեայ, այսինքն ի Մարտի, յորոյ ԻԵ. (25) լրացեալ առնէ կանուխ Զատիկ:

Արդ, քանզի ժողովին ի վերայ նորա առաջին եւ երկրորդ ամին վերադիրքն, այսինքն աւուրք ԻԲ. (22) եւ թէպէտ փութայ դարձեալ եւ գտարին, /142ա/գոր սկսաւ յինն Մարտի ԺԲ. (12) լուսնով կատարէ յԻԵ. (25) Փետրուարի: Այլ զի կարի կանուխ է, քան զհասարակածն ԻԲ. (22) աւուրք եւ յաւելու ի վերայ նորա եւ երրորդ ամին յաւելուածն, որ նա ինքն է վերադիրն եւ լինի ԼԳ. (33) ար: Հարկ առնէ նմա յայնմ տարւոյ ԺԳ. (13) առնել լուսին, վասն ամիս մի յաւելուած լինելոյն ի ներքս նմին իրի թէպէտ կարի կանուխ էր ԲԺ(12) Լուսինն, գոր կատարեաց ԻԵ. (25) Փետրուարի, այլ յանելն ի վերա նորա ամաց միոյ կարի հեղգանա քան զԱրեգակն, զի ԺԳ. (13) երրորդ զծնունդն գոր էառ ԻԶ. (26)ն Փետրուարի լրացուցեալ ի ԺԲ. (12) Մարտի եւ բովանդակեալ զայն յԻԶ. (26) մարտի զկնի հասարակածին յԻԷ. (27) առեալ ծնունդ, ապա սկսանի իւր նոր տարի եւ լրացուցեալ զինքն ի ԺԲ. (12) Ապրիլի կարի հեռացեալ ի գարնանամուտէն առնէ ի դուրս Զատիկ:

Բայց պատճառ ի կիսոյն, գորս թողու Լուսնէ այս. Զի որպէս ասի /142բ/ քան զԱրեգակն ընդ առաւաւտն ետեղծ Աստուած զԼուսինն ընդ երեկս եւ ի ստեղծման Լուսինն ԺԱ. (11) մասն պակասէր յԺԲ. (12) Ժամուց Արեգականն եւ այն ԺԱ. (11) մասն ամենայն աւուր ժողովի ի վերայ Լուսինն եւ լինի յամիսն Ժամն ԺԱ. (11) եւ ի տարին աւուրս ԺԱ. (11):

Եւ այս է պատճառ նախասացեալ լրմանցն կանխելոյ եւ անագանելոյ: Բայց գոյ տարակոյս, զի թէ յԱրեգակնէն էր ԺԱ. (11) մասն պակաս ի վերայ Լուսինն է՞ր անկանի: Զի այնքան մասունս ընթացից Լուսինն դեռեւս Լուսին իշխէր եւ ոչ նա, վասն որոյ գոր ընդ Արեգականն եկն, յիւրն պակասեցոյց յիշխանութենէ: Զի զերկոտասան Ժամ գիշերոյն ոչ կարողացաւ լուսաւորել:

Զի մինչդեռ ԺԱ. (11) մասն պակասեր ի գիշերոյն ի մայրեմուտ չեւ եւս ծագեալ Արեգականն եւ խաւար մնաց ի գիշերոյն մասունս ԺԱ. (11), որ եւ ատուր ատուր ժողովեալ ի վերայ նորա լինի յամսեանն Ժամս ԺԱ. (11), որ է կեսաւր ըստ /143ա/ Բսան եւ չորս Ժամուց ատուրն. եւ Քրիստոսի փառք յափտեան:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Մեծ Հայք, Եկեղյաց գավառ, Երզնկա, ձեռագիր մատյան, Կիլիկիա, Ավագ վանք, Չատիկ, Գէորգ վարդապետ:

РЕЗЮМЕ

Празднование Воскресения Христова (Пасхи) совершается в воскресенье, следующее за первым днем полнолуния после весеннего равноденствия.

Геворг Ерзнкаци подробно описывает 354-дневное движение Луны и 365-дневное движение Земли, а также то, как это приводит к раннему или позднему празднованию Пасхи. Эта работа Геворга Ерзнкаци публикуется впервые, из рукописи Матенадарана N 2001.

SUMMARY

The celebration of the feast of Christ's Resurrection (Easter) takes place on the Sunday following the first day of the full moon after the vernal equinox - March 21st.

Gevorg of Yerznka describes in detail the 354-day motion of the Moon and the 365-day motion of the Earth, and how this leads to an early or late celebration of Easter. This work by Gevorg of Yerznka is published for the first time, based on manuscript N 2001 of Mesrop Mashtots manuscript library.

